

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 67 – 2002
ČÍSLO 4 – 5

Mária Šimková

SLOVNODRUHOVÁ PRÍSLUŠNOSŤ VETNÝCH PRÍSLOVIEK

ŠIMKOVÁ, M.: Category of State. Slovenská reč, 67, 2002, No. 4, pp. 193 – 210 v Bratislave.

Category of state has not yet been stabilized as an independent part of speech within the scope of various grammatical theories. In the Slovak explanatory dictionaries, there is a large group of lexemes included into this category. Our analyses shows that here are concerned: 1. adverbs of manner with their secondary syntactical function of predicative (*clivo, krásne, veselo, zle*); 2. adverbs of state and modal adverbs with primary, or with exclusively syntactical function of predicative (*dusno, možno, plno, treba*); 3. a) substantives with secondary syntactical function of predicative (*bieda, hanba, hrôza*) and b) particles (*môžbyť, ktovie, nevedno*). Syntactical features of particles require further scholarly research.

1. Slovnodruhovú príslušnosť vetných prísloviak, označovaných aj ako predikatíva či kategória stavu, bola aktuálnou otázkou v rámci teoretického prehodnocovania slovnodruhových sústav slovanských jazykov okolo polovice minulého storočia (porov. Vinogradov, 1950; Isačenko, 1955) a riešila sa v tom čase aj v slovenskej jazykovede (napr. Ružička, 1956). Záujem o túto špecifickú skupinu slov pretrvával v slovanských lingvistických výskumoch najmä v 60. – 70. rokoch, keď sa sústredenejšia pozornosť venovala lexikálno-sémantickým a syntakticko-sémantickým opisom jednotlivých slovných druhov a vetných členov (podrobný prehľad názorov na adverbiá a predikatíva a prístupov k tejto problematike uvádza Skoumalová, 1979, 1984). Ak sa k otázke slovnodruhovej príslušnosti vetných prísloviak vyjadrujeme po takom dlhom čase, je to preto, lebo v slovenskej gramatike a lexikografii sa status vetných prísloviak dodnes nerieši jednotne. Problém sa aktualizuje na pozadí súčasných poznatkov a gramatických teórií, no predovšetkým v súvislosti s koncipovaním nového výkladového slovníka súčasného slovenského jazyka stredného až veľkého rozsahu, ktorý sa pripravuje v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

2.1. Gramatické príručky, s ktorými sa u nás v súčasnosti pracuje, uvádzajú tzv. vetné príslovky v rámci slovného druhu príslovky. „Niektoré príslovky sa vyskytujú ako menné základy v jednočlenných vetách, napr.: *je dusno, je pekne, bolo možno*. Jednotlivé z týchto prísloviak sa vyskytujú len v tejto platnosti, napr.: *treba, načim*. To sú vetné príslovky“ (Pauliny, 1960, cit. podľa 5. vyd. 1997, s. 147). V syntaktickej časti hovorí autor pri danom type viet opäť o príslovkách: „Neslovesné jednočlenné vety (menné jednočlenné vety) sú utvorené z prísloviak a z príslovkových výrazov, ktoré sú veľmi často spojené sponou. Vyjadrujú sa nimi prírodné javy a telesné a duševné pocity. Napr.: *je jasno, je pekne, je hmlisto, je zima, je chladno, je tma, je dobre, je mi zle, je mi dusno, je mi do zúfania, je mi do smiechu; treba, načim*“ (tamže, s. 164). E. Pauliny označuje ako jednočlenné neslovesné vety aj výrazy *áno, nie*, keď sa nimi odpovedá na otázku. Keďže to konštatuje v rámci paragrafu o jednočlenných vetách utvorených pomocou prísloviak alebo príslovkových výrazov, mohli by sme sa nazdávať, že aj výrazy *áno, nie* máme považovať za príslovky. V 50. – 60. rokoch bolo toto chápanie značne rozšírené a takto k nim tradične pristupovala aj česká lingvistika (porov. napr. Šmilauer, 1947; Havránek – Jedlička, 1988). Dnes sa výrazy *áno, nie* zaraďujú medzi častice a citovanú Paulinyho konštatáciu môžeme považovať za potvrdenie výpovedných/vetotvorných potencií častíc.

V syntetických morfológických prácach (Morfológia slovenského jazyka, 1966; ďalej MSJ, Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984; ďalej SSSJ-M) sa príslovky v osobitnej syntaktickej funkcii člena zloženého prísudku alebo zloženého vetného základu označujú ako osobitný druh prísloviak – tzv. obsahové (stavové a modálne) príslovky. Obsah pomenovania je v korelácii s pojmom obsahové vety (zaužívaným viac v českej lingvistike) a zahŕňa príslovky, ktoré nie sú len určením slovesného deja, ale pri slovesách so všeobecným významom tvoria jeho obsahovú náplň. Podľa MSJ obsahové stavové príslovky (*je teplo, bolo tam veselo, je mu nevoľno* a pod.) vyjadrujú rozličné prírodné, spoločenské, telesné a duševné stavy. Obsahové modálne príslovky (*nebolo slobodno odísť, bolo možno hovoriť*) vyjadrujú nevyhnutnosť, potrebu alebo vôľu konať dej (MSJ, s. 571). Autor kapitoly o príslovkách v MSJ F. Miko pripomína, že obsahové príslovky sú v literatúre známe aj ako vetné príslovky, ale tento pojem neodráža podstatu modifikácie slovnodruhovej pomenovacej funkcie prísloviak, iba jej syntaktický dôsledok. Navyše, „vetné je všetko, čo má nejaký priamy vzťah k vete“ (MSJ, s. 572). Rovnako nepovažuje za adekvátne označovať tieto slová za predikatíva, pretože to takisto vyplýva zo syntaktického kritéria, ani vymedzovať ich ako samostatný slovný druh (predikatíva, resp. v sovietskej terminológii kategória stavu), pretože ide väčšinou o príslovky spôsobu, ktorých význam ostáva v predikatívnom použití nezmenený, mení sa iba syntaktická funkcia.

Autori vysokoškolskej učebnice morfológie tiež vymedzili tzv. obsahové príslovky (stavové a modálne) ako osobitnú sémanticko-syntaktickú skupinu prísloviek. Ich použitie špecifikovali na vetný základ jednočlennej vety (porov. SSSJ-M, s. 174) nadväzujúc zrejme na predchádzajúcu vysokoškolskú učebnicu syntaxe (Oravec – Bajziková, 1982, s. 62 – 63; ďalej SSSJ-S) a tradíciu slovenských syntaktických bádaní (Pauliny, c. d.), čo však nebolo jednoznačne prijatým riešením v celom kontexte výskumu predikatív (porov. Skoumalová, 1984, s. 131 – 132) a nezodpovedá to ani spájateľnosti slov, zaraďovaných v slovenčine medzi tzv. obsahové, resp. vetné príslovky (porov. ďalej). V obidvoch učebniciach sa už ale premietajú aktuálne závery z rozsiahlych výskumov predikatív v slovanských i neslovanských jazykoch, ako ich konštatuje aj Z. Skoumalová: „Od myšlenky, že by predikatíva tvořila samostatný slovní druh na stejné úrovni jako ostatní autosémantické třídy slov, se vesměs upouští, zejm. v mluvnických zpracováních“ (c. d., s. 152). V slovenskej vysokoškolskej učebnici morfológie sa konštatuje, že obsahové (alebo stavové) príslovky sú zväčša bežné príslovky, ktoré pri slovesách s oslabeným vecným významom nadobúdajú sémantickú prevahu, čo však nevyplýva z podstaty príslovky, ale sponového slovesa, a preto niet dôvodu na vyčlenenie samostatného slovného druhu (SSSJ-M, s. 17). V učebnici syntaxe sa medzi prisponové výrazy ako obsahovú časť vetných základov zaraďujú nielen „a) vetné príslovky (predikatívy),“ ale aj „b) predložkové pády s významom predikatívov: *je (mi) (bolo, bude, bolo by...) do smiechu, na zvracanie...*“ (SSSJ-S, s. 63).

Rozsah a heterogénny charakter, ale i syntaktickú podstatu predikatív stručne naznačil už skôr E. Pauliny: „Niekedy sa medzi príslovkami preberajú aj tzv. predikatívne príslovky. Nazývajú sa aj obsahovými príslovkami alebo vetnými príslovkami. Ešte nedávno sa pod názvom predikatívy vydeľovali ako osobitný slovný druh. V celých konštrukciách ide o prípady, ako: *je mi teplo, treba už ísť, bolo zima, prišlo sa nám hanbiť, bolo vidieť* atď. V tejto syntaktickej konštrukcii sa teda, ako vidieť, využívajú niektoré príslovky, niektoré substantíva, ba i niektoré slovesá. Nejde tu teda o príslovky vo vlastnom zmysle slova, ale o syntaktický typ vety“ (1981, s. 148). V tomto zmysle analyzoval jednočlenné vety typu *Je hmla.* aj J. Kačala (1990). Syntakticko-sémantický výklad zamerl autor na substantívne prostriedky fungujúce so sponovým slovesom *byť* v gramatickom jadre vety, ktoré rozdelil do 7 významových skupín. Do poslednej skupiny zaradil rozsahovo neobmedzený súbor substantív, resp. predložkových a rozvitých výrazov, ktoré majú niekedy aj platnosť frazeologickej jednotky – *je po vysielaní, po nádeji, po ňom; je pred výbuchom; je mi do plaču; je tu na nevydržanie* a pod. (Kačala, 1990, s. 12).

Z uvedených citátov a príkladov vyplýva, že slovenskí autori syntetických gramatických prác sa v rámci kategórie predikatív zaoberali prevažne (alebo až takmer výlučne) len stavovými a modálnymi príslovkami. Do svojich úvah nezahŕňali

hodnotiace či komentatívne slová v použitíach typu *dobre, nečudo, div, škoda, šťastie..., že...*, s ktorými v slovenskej lingvistike pracovali len L. Ďurovič (1956) a A. V. Isačenko (1965), v 70. – 80. rokoch u nás necitovateľní autori. V iných jazykoch (porov. Skoumalová, 1984) boli súčasťou analýz predikatívnych konštrukcií aj hodnotiace slová (a/alebo významy, resp. funkcie). Veľká pozornosť sa im venovala najmä so vzrastajúcim záujmom o problematiku aktuálneho členenia. Napr. L. Uhlířová uvádza v rámci polysémantických deadjektívnych adverbií typu *prostě, jasně, určitě* skupinu 1: určenie kvality slovesného deja (*řekl to prostě a jasně*) a skupinu 2: tzv. vetné adverbiá: *Byla to prostě náhoda. O to přirozeně nejde. Skutečně se ti to líbilo? Přijdeš? – Určitě.* (Uhlířová, 1979, s. 143). Funkciu slov druhej skupiny možno podľa autorky označiť ako funkciu komentujúcu: „vyjadřují komentář („postoj“) mluvčího k obsahu věty (k propozici). Přitom částečně ztrácejí svůj původní lexikální význam, nabývají odstínů modálních, hodnotících, ev. expresivních a s postupným oslabováním jejich lexikálního významu se mění i jejich slovnědruhovú příslušnost; mluví se o (polo)částicích, ev. o slovech nebo výrazech modálních nebo postojových“ (tamže). Závěrečné nejednoznačné slovnodruhovú charakterizovanie týchto slov, ktoré sa v súčasnosti zaraďujú medzi častice aj v českej lingvistike, súvisí s vtedajšou nevyjasnenosťou statusu častíc a s takmer rovnocenným fungovaním kategórií modálne slová a uvádzajúce slová (pomenúvajúcich skupiny slov chápaných ako samostatný slovný druh pred ustálením desaťčlennej slovnodruhovej sústavy so samostatnými časticami), pri ktorých sa zdôrazňovala najmä ich postojovosť a komentatívnosť.

2.2. Kým v slovenských gramatikách, podobne ako v gramatických syntézach príbuzných jazykov, sa možnosť slovnodruhovej samostatnosti predikatív prakticky eliminovala, v súčasných základných lexikografických opisoch slovenského jazyka (Slovník slovenského jazyka, 1959 – 1968; ďalej SSJ, Krátky slovník slovenského jazyka, 1997; ďalej KSSJ, i pripravovaný nový výkladový slovník súčasného slovenského jazyka) sa tieto slová označujú ako samostatný slovný druh. Z pojmov **obsahové príslovky** (v slovenskej gramatike tradične používaný a teoreticky objasnený pojem, ukotvujúci príslovky fungujúce vo vetnom jadre do slovného druhu príslovky), **predikatíva** (pojem presne vymedzujúci rozsah svojej triedy zo syntaktického hľadiska a v prípade širšieho chápania zahŕňajúci aj výrazy z iných slovných druhov) a **vetné príslovky** (v slovenskej gramatike v podstate nezaužívaný a obsahovo trochu rozptyľujúci pojem) si autori slovníkov zvolili práve posledný. Označenie *vetná príslovka* sa uvádza pri príslušných lexémach ako ich slovnodruhovú charakteristiku, hoci v úvodnom zozname slovných druhov sa vetné príslovky vzhľadom na bez nich ustálenú desaťčlennú slovnodruhovú sústavu nenachádzajú.

Polemiky o neopodstatnenosti osobitného vyčleňovania vetných prísloviok ako samostatného slovného druhu sa teda uzavreli zdôvodnením ich miesta v systéme prísloviok. Nám sa však aktualizuje riešenie lexikografického opisu slov, ktoré sa

v slovenských slovníkoch doteraz označujú ako vetné príslovky, hoci sa medzi nimi nachádzajú rôzne jazykové jednotky.

V SSJ sa ako vetné príslovky označuje spolu 72 lexém, v KSSJ 132. Inventáre sa značne odlišujú vzhľadom na čas koncipovania slovníkov a ich rozsah, záber dokladového materiálu i podiel zastaraných, hovorových a nárečových výrazov. SSJ uvádza medzi vetnými príslovkami oproti KSSJ slová ako napr. *ktozná, ľavno, ľúbo, ľzä, mrkotno, nadbe, nenačim, nežial', obidno, recht, vedrno, zabožemôj*. Na rozdiel od KSSJ sa v SSJ ako vetné príslovky takmer systémovo neoznačujú spôsobové príslovky, ktoré sa ako súčasť predikátu alebo vetného základu používajú len v sekundárnej syntaktickej funkcii (*clivo, čerstvo, čisto, čulo, draho, hmlisto, klzko, krušno, ľahko, mätko, mdlo, mrazivo* a pod.). Z tohto hľadiska je riešenie kategórie vetných prísloviiek v SSJ teoreticky čistejšie. Ak však autori KSSJ zahrnuli citované a ďalšie príslovky zakončené na *-o* medzi vetné príslovky, robili tak zodpovedajúco sekundárnej syntaktickej funkcii týchto prísloviiek, ale aj v súvisi s (najmä v sovietskej lingvistiky) prevládajúcou tendenciou považovať zakončenie deadjektívnych prísloviiek na *-o* za typické pre vetné príslovky (pripomeňme, že 1. vydanie KSSJ vyšlo v r. 1987 a začiatok jeho koncepcnej prípravy treba predpokladať koncom 70. rokov). Isté rozdiely medzi príslovkami zakončenými na *-e* a na *-o* v tomto smere existujú a zachytávajú ich aj autori KSSJ, ako ukážeme ďalej. Skoncipované heslá pripravovaného výkladového slovníka súčasného slovenského jazyka do tejto analýzy explicitne nezahŕňame, pretože text je v rukopise a lexémy označené autorkami ako vetné príslovky (*bohvie, dusno, fajn, hanba, hrôza* a ďalšie) zatiaľ neprešli redakčnou úpravou.

Základným materiálom východiskom našich nasledujúcich úvah je počítačová verzia 3. vydania KSSJ, z ktorej sme získali inventár všetkých lexém spracovaných ako samostatný slovný druh vetné príslovky, kartotéka a korpus textov slovenského jazyka, v ktorých sme overovali reálne fungovanie skúmaných jazykových prostriedkov.

Pod slovnodruhovým označením vetné príslovky sa v KSSJ nachádzajú tri základné, pomerne jednoznačne vyčleniteľné skupiny slov:

1. spôsobové príslovky, pre ktoré je pozícia v predikáte alebo vetnom základe sekundárnou syntaktickou funkciou – *clivo, čerstvo, čisto, ..., krásne, milo, neisto, sladko, ticho, veselo, zle, živo* a pod.;

2. stavové (teda takisto spôsobové) a modálne príslovky, pre ktoré je pozícia vo vetnom základe alebo v predikáte primárnou, niekedy až výlučnou syntaktickou funkciou – *dusno, ľúto, možno, náhlo, naporúdzi, nevoľno, plno, prázdno, sychravo, šero, treba, vidno, zima* a pod.;

3. ostatné výrazy – *beda, bieda, bohvie, čertvie, čudo, div, hlavne, ktovie, môžu byť, načase, najtiah, nedajbože, nevedno, preškoda, prima, radosť, slobodno, škoda, šťastie, žiaľ*.

Do prvej skupiny, ktorú vydeľujeme, sa dajú zaradiť príslovky (podľa KSSJ vetné príslovky) bez ohľadu na zakončenie, napr. *čudne, čudno; divne, divno; drsno, drsne; horúco, horúce; naponáhlo, naponáhle*. Všetky tieto lexémy majú v KSSJ nerozčlenené (t. j. pod jednou rímskou číslicou) uvedenú slovnodruhovú charakteristiku *príslovka i vetná príslovka*. V druhej našej skupine je medzi stavovými príslovkami viacero prípadov, keď označenie vetná príslovka je v KSSJ iba pri príslovke zakončenej na *-o*, pretože tá istá príslovka zakončená na *-e* sa vo vetotvornej funkcii nevyskytuje, napr. *je mesačno, oblačno, plno, slobodno; je mu súrno, tesno – mesačne, súrne vychádzajúci časopis; plne, slobodne sa prejavovať* a pod. (Reálne fungovanie jednotlivých tvarov v súčasnej rečovej praxi bude treba pri koncipovaní týchto lexém do pripravovaného slovníka preveriť.) Niekoľko prípadov autori KSSJ spracúvajú ako polysémické jednotky. Príslovky *darmo, dobre, nevhod* sú v jednom, príp. vo viacerých významoch charakterizované ako príslovky a v jednom význame ako vetné príslovky (významy sú označené arabskými číslicami), pričom ide zvyčajne len o funkčnú, nie sémantickú odlišnosť. Rozdiel vo význame vykazuje napr. lexéma *blbo*, ktorá však ako subštandardná nie je v KSSJ spracovaná ako typická polysémická jednotka, ale jednotlivé významy sú vyložené iba prostredníctvom synonymm a oddelené bodkočiarkou:

blbo *prisl. i vetná prisl.* sprostó, hlúpo, nemúdro; zle, mizerne: *blbo sa vyjadriť; je mi blbo*.

Vo funkcii menšej časti vetného základu nemá táto príslovka význam „sprostó, hlúpo, nemúdro“ (*je mi nemúdro), ale význam zo škály „zle, mizerne“, príp. „neurčito, čudne“ a v tom zmysle aj „hlúpo“ – nie však ako opozitum k *múdro*, ale k *dobre*, resp. *normálne*. Význam „zle“, naopak, vystihuje iba časť významu výrazu *blbo* v jeho primárnej funkcii spôsobovej príslovky (*blbo sa vyjadriť* ≠ *zle sa vyjadriť*). Ak pri niektorých slovesách môžeme uplatniť obidve príslovky uvedené v KSSJ ako synonymné (*blbo – mizerne*), nejde o úplne synonymné použitia, ale každá syntagma má aj vlastný význam (*správať sa blbo // správať sa mizerne*).

3. Z hľadiska existujúceho a potenciálneho nového teoreticko-gramatického opisu slovenského jazyka, ako aj aktuálne pripravovaného lexikografického opisu slovenčiny sa vyššie uvedené prvé dve skupiny javia podľa nás ako bezproblémové. Ide o **príslovky**, ktorých špecifické syntaktické funkcie a použitia sa dajú spracovať v rámci slovného druhu podľa bežných pravidiel – v gramatike tradične ako skupina modálnych prísloviiek a osobitná funkcia niektorých spôsobových prísloviiek. A hoci je nesporné, že predikácia je vetotvorný akt, zrejme by bolo vhodné upustiť od príliš širokého pomenovania *vetné príslovky* a nepoužívať ho ani v slovníku spôsobom označujúcim samostatný slovný druh. Ak by sme totiž takto pomenúvali, a doteraz pomenúvame, špecifickú skupinu prísloviiek, mali by sme analogicky osobitne spracúvať aj vetné podstatné mená, vetné prídavné mená a pod., ale ich lexikografic-

ké zachytenie v plnom rozsahu by bolo prakticky nemožné aj vzhľadom na predložkové pády typu (*je pred búrkou, (je mu) do smiechu*, ktoré nie sú lexémami a jednoznačne potvrdzujú syntaktický charakter predikatív.

V slovníku sa v rámci spôsobových (stavových) prísloviak môže sekundárna syntaktická funkcia člena gramatického jadra vety dokladovať rovnako, ako je to pri podobných prostriedkoch z iných slovných druhov (podstatné mená, prídavné mená, zámená, číslovky), ktoré fungujú aj v slovesno-mennej predikácii. Pri druhej skupine by sa primárna, príp. výlučná syntaktická funkcia (najmä modálnych) prísloviak mohla uviesť spôsobom zaužívaným pre podobné prípady – napr. pomocou sémantizácie *obyčajne* alebo *iba v zloženom prísudku al. vetnom základe* a pod. Niektoré lexémy môžu mať pri jednotlivých syntaktických funkciách rozličné významy (uvedený príklad slova *blbo*).

Do tretej skupiny sme zaradili výrazy, ktoré sú v KSSJ označené ako vetné príslovky, ale podľa nás medzi príslovky nepatria, resp. nie sú príslovkami v predikatívnej funkcii. Niektoré z nich v ďalšej časti podrobne analyzujeme s poukazom na hlavné nejasnosti a možnosti riešenia.

3.1. Slovo *môžbyť* je podľa významu približnosti, pravdepodobnosti časticou, čo sa v KSSJ uvádza ako jeho druhá slovnodruhová charakteristika s dokladom *môžbyť máš pravdu* (parafráza: *asi/možno máš pravdu; je možné, že máš pravdu*). Na prvom mieste je táto lexéma v KSSJ označená ako vetná príslovka s výkladom pomocou „synonym“ *je možné, možno* a dokladom *môžbyť, že príde* (parafráza: *je možné, že príde; asi/možno príde*). Parafrázy ukazujú, že príklady sa nelíšia lexikálnym významom, ale iba použitím, postavením v syntaktickej štruktúre vety/výpovede a následnou lingvistickou interpretáciou. Prvá slovnodruhová charakteristika (*môžbyť* ako vetná príslovka) pritom zrejme vychádza z tradične zaužívanej teórie, že častice neplnia nijakú syntaktickú funkciu a (na rozdiel od citosloviac) nemôžu stáť ani ako samostatné výpovede.

Veľmi striktné je to sformulované v českej jazykovede napr. v kolektívnej monografii Příruční mluvnice češtiny (1995) práve v súvislosti s tzv. prísudkovými slovnými druhmi. Autor tejto časti P. Karlík vymedzuje prísudkové prídavné meno a podstatné meno, prísudkovú príslovku a číslovku a ako frazémy začleňuje do tejto skupiny aj zložené prísudky s pôvodnými zámenami (*Standa byl bez sebe., Tak už jsou svoji.*) a citoslovcami (*Je mi to fuk., On je do všeho hr.*). „Užití jiných slovních druhů ve funkci významové části slovesně-jmenných predikátorů je nemožné“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 409). „Inými“ alebo ostatnými slovnými druhmi sú už len predložky, spojky a častice. Kým predložky a spojky skutočne nemajú predikátotvorné vlastnosti, niektoré častice takýmto potenciálom disponujú. Napokon, v slovenskej lingvistike, pokiaľ ide o syntaktickú samostatnosť častíc, sa výnimky pripúšťajú: „Tak napríklad isté skupiny častíc majú viac--menej povahu jednotiek

s lexikálnym významom. Ukazuje sa to napríklad aj tým, že isté častice môžu mať hodnotu samostatnej výpovede, hoci gramatické slová spravidla nie sú ani vetnými členmi, ani samostatnými vetami“ (MSJ, s. 31). V Encyklopédii jazykovedy sa podobne uvádza: „slová-morfémy sú útvary bez vetnočlenskej funkcie, ale majúce gramatický význam. To sú synsémantické a synsyntagmatické slová čiže gramatické slová, t. j. predložky, spojky a častice. Z nich sa len **niektoré častice** používajú aj ako samostatné výpovede, napr.: *Naozaj? – začudovala sa Mária.*“ (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 405; zdôraznila M. Š.). Vetotvorná potencia častíc sa nepriamo potvrdzuje aj pri slovách, ktoré sa pôvodne zaradovali medzi autosyntaktiká, čo je v slovnom druhu častice veľmi častá situácia (porov. poznámku k výkladu E. Paulinyho v časti 2.1. tohto príspevku). V KSSJ sú pri časticiach takisto bežné doklady, v ktorých častica stojí ako samostatná (často parentetická) výpoveď, porov. napr. heslové state lexém *pravda, samozrejme, žiaľ.*

Postavenie častíc v syntaktickej štruktúre vety je podľa nás otázkou vyžadujúcou si prehodnotenie. Ak nejaký výraz vzhľadom na jeho sémantiku radíme medzi častice (sémantika častíc však nie je teoreticky dostatočne preskúmaná, častice sa tradične považujú za synsémantiká a ich slovnodruhová charakteristika sa zvyčajne zakladá na význame, ktorý sa stotožňuje s funkciou), nemali by sme tomu istému výrazu prisudzovať inú slovnodruhovú platnosť len preto, lebo tvorí samostatnú výpoveď alebo samostatnú zložku výpovede, teda nadobúda funkcie, ktoré by z (nie celkom jednoznačného) teoretického hľadiska nemal nadobúdať. Tento rozpor sa pokúšal riešiť M. Vondráček (1998) presunom celej skupiny častíc schopných stáť ako samostatné výpovede medzi citoslovcia. Jeho pokus nepovažujeme za prijateľný, pretože sa zakladá iba na všeobecných a materiálovo dostatočne nepreverených konštatovaniach, že častice sú rovnako ako predložky a spojky gramatické slová – synsyntaktiká. Viacero častíc by sa podľa tohto návrhu stalo slovnodruhovo homonymnými s citoslovcami len na základe odlišnej interpunkcie alebo intonácie, čo by výrazne rozkývalo systematiku slovných druhov: „Ve výpovedi *Bohužel, ještě se nevyjádřila* (PMČ, s. 366) je výraz *bohužel* citoslovcem, neboť je kondenzovaným, implicitním, na presupozici výrazně vázaným ekvivalentem následující věty ... ve výpovedi *Bohužel se ještě nevyjádřila.* je výraz *bohužel* částicí ... V případě nedokončené výpovedi omezené na časticový výraz je směrodatná právě intonační neuzavřenost, resp. její grafické znázornění (částice: *Možná... X* citoslovcem: *Možná.*)“ (Vondráček, 1998, s. 35 – 37). Podľa platných teórií majú citoslovca svoje pomerne jednoznačné významové vymedzenie (vyjadrenie citov a pocitov, napodobňovanie zvukov), ktoré je akceptovateľné a zaužívané aj v iných jazykoch, aj v školskej praxi. Rozlišovanie slovných druhov na základe intonácie a interpunkcie by mohlo viesť ad absurdum k tomu, že by sme medzi citoslovcia presunuli všetky slová prednesené v nejakom afekte, teda napr. aj *Otec! Výborné! Pohň sa! ...*

Vráťme sa ku konštrukčným použitiam typu *môžbyť, že...*, ktoré majú význam približnosti, pravdepodobnosti. Napr. *Nebyť pokoja a ticha, ktoré Martin Kolečus žlne zelenej pri stavbe hniezda vytvoril, **môžbyť**, že by prírastky do rodiny žlly zelenej ani nepribudli.* (tlač). Ten istý význam majú aj použitia bez spojky: *môžbyť príde, môžbyť by prírastky nepribudli*, len sa tu pravdepodobnosť podáva v kondenzovanej podobe a vzhľadom na formu *by* sme tieto použitia mali podľa KSSJ zaradiť pod druhé slovnodruhové označenie – častica. Exemplifikáciu *môžbyť máš pravdu* uvedenú v KSSJ ako časticový doklad môžeme naopak rozvinúť do podoby *môžbyť, že máš pravdu*, čo by podľa KSSJ mala byť vetná príslovka. Celá situácia by sa mohla zdať skomplikovaná tým, že ide o hovorový výraz (KSSJ uvádza pri lexéme *môžbyť* kvalifikátor *hovor.*). Hovorovosť však nemôže byť podstatou neistoty pri hodnotení významu a použitia akéhokoľvek slova; častice sa veľmi často vyskytujú v hovorených prejavoch rôznej štylistickej hodnoty, hoci v slovníkoch ani nie sú označené ako hovorové. V bežnej komunikácii by sme sa dokonca mohli stretnúť so synonymným vyjadrením *Asi, že príde.*, pričom by nemuselo ísť len o situačnú elipsu *Asi (povedal), že príde.*, ale môžeme to považovať za typickú časticovú kondenzáciu istotnej modality: *Myslím si/Som presvedčený, že príde.* Potvrďuje to aj možnosť kompozície: *Asiže príde.*, ktorou sa výpoveď nielen viac kondenzuje, ale aj expresivizuje. Podobne je to v doklade z tlače: *... po tejto Kvetnej nedeli nebudeme vynášať Morenu, ale Madlénu, ku ktorému [sloganu] pridáva: **asiže** ste mysleli Ólbrajtovú, však? ... – zrejme/pravdepodobne/môžbyť.* Význam i všetky synonymá potvrdzujú príslušnosť lexémy *môžbyť* k časticiam.

Problémom ostáva syntaktický status výrazu *môžbyť* (a ďalších, ktoré analyzujeme v nasledujúcich častiach) v postavení „uvádzateľa“ vedľajšej vety. Gramatické teórie sa postupne vzdali pomenovania *uvádzajúce* (po rusky *vvodnyje*) slov, pretože tento pojem ani nezapadal do klasifikácie slovných druhov, ani nepomenúval dostatočne jasne význam daného slova, iba charakterizoval jeho syntaktické (textové) postavenie. Podľa nás ide v prípadoch „uvádzajúcich slov“ typu *môžbyť* o častice, ktoré ako ekvivalenty vety/vetného základu sú schopné viazať na seba vedľajšiu vetu. Ak by sa táto vlastnosť častíc začala akceptovať v súčasných syntaktických teóriách, realizovalo by sa len prijatie toho, čo sa v rôznych čiastkových analýzach už dávno potvrdzuje – že častice plnia/nadobúdajú špecifické syntaktické funkcie, napr. funkciu parentézy či samostatnej výpovede.

3.2. Podobne ako lexéma *môžbyť* sú v KSSJ spracované aj výrazy typu *nevedno, bohvie, čertvie, ktovie* a ich varianty (*pánbohhovie, ktožehovie, nevedno čo* a pod.). Uvádzajú sa ako I. vetné príslovky a II. častice, ktoré sú súčasťou neurčitých zámen (*ktoviekde, ktoviekade* a pod.). Pri označení týchto výrazov slovnodruhovou charakteristikou vetná príslovka sa v rámci výkladu významu v KSSJ konštatuje „vyjadrenie neistoty, nevedomosti, pochybnosti, uvažovania“, čo sú významy

typické pre častice. Rovnako ako slovo *môžbyť*, ani lexémy *nevedno*, *bohvie*, *čertvie*, *ktovie* sa v nijakom použití nespájajú so sponou či iným pomocným slovesom (*je/*bude ktovie), ani sa na ne nedá opýtať nijakou otázkou platnou pre príslovky alebo iné predikátiva. Obidve skutočnosti jednoznačne odlišujú tieto výrazy od všetkých prísloviak a aj od všetkých slov, ktoré sa používajú ako menná časť gramatického jadra vety vždy s určitým slovesným tvarom.

Výrazy *bohvie*, *čertvie*, *ktovie*, *nevedno* považujeme preto za častice, ktoré majú svoj význam (pochybnosť, neistota, nevedomosť) a fungujú nesamostatne ako súčasť neurčitých zámen a samostatne ako ekvivalent vetného jadra, ako samostatná výpoveď – jednočlenná neslovesná veta, napr.: *nie je to iba zámienka?* – *ktovie*. Tento doklad z KSSJ na vetnú príslovku *ktovie* je štruktúrou i významom veľmi podobný vyššie citovanému dokladu z Encyklopédie jazykovedy, kde sa častica *naozaj* uvádza ako samostatná výpoveď. Na postojovo-komentatívny časticový charakter a syntaktickú samostatnosť analyzovaných výrazov poukazujú aj doklady z korpusu textov a kartotéky JÚLŠ SAV, napr.:

(1) **Nevedno**, či to bol zámer vedenia podniku, alebo zapracovala náhoda... (Zelinka)

(2) **Nevedno**, akým úskokom si ju Gábor vydrankal. (Vidor)

(3) ...**nevedno**, kde skončím a ako skončím. (Pohronský)

(4) ...aký bol dlhý, taký sa vteperil pod diván, **nevedno**, ako sa ta vmestil. (Devečková)

(5) Či už inžinieri mali plané oči alebo Pojtek naozaj nosil akýmsi pánom v meste hydinu (ako sa o ňom v dedine povrávalo), **nevedno**. (Urban)

(6) Podľa akých subjektívnych a svojvoľných kritérií, **nevedno**. (tlač)

(7) Možno sa zachovali aj platne. **Ktovie**. (tlač)

(8) Je to veľa či málo? **Ktovie**. (Literárny týždenník)

(9) Zdá sa, že parížske netopiere sú váhavé. No **ktovie**? Klaun ma pozoruje s ironickým úsmevom. (tlač)

(10) ...vyzerá skôr, akoby sa niečoho bál... ba, akoby mal strach... **Ktožehovie**... (Jaroš)

(11) Ale mamky sú mamky, **ktožehovie**, ved' hľa, aj Kata Mráziková už hrala vo filme a zarobila fúru peňazí... (Sedlák)

(12) Nuž, **ktožehovie**, ale isté je, že prví, čo sa tu odhodlali usadiť a priviesť sem ženy a deti, boli drevorubači a uhliari. (Kaliský)

(13) V týchto hornouhorských stoliciach je buď najviac odvážlivcov, alebo je tu najväčšia bieda. **Ktovie**, ale skoro všetci stade chcú do Ameriky... (Literárny týždenník).

Vo vetách (1), (2), (3), (4) by sme namiesto výrazu *nevedno* mohli použiť ekvivalent *ktovie*, príp. *bohvie*. Vety (5), (6) v podstate nepripúšťajú zámenu slova *ne-*

vedno synonymom *ktovie* a naopak, vo vetách (9) a (11) by sme slová *ktovie*, *ktožehovie* nemohli korektne nahradiť výrazom *nevedno*. Tieto dve lexémy sa však za synonymá považujú – porov. heslo *ktovie* v KSSJ, kde sa slovo *nevedno* nachádza v synonymickom rade pri obidvoch jeho slovnodruhových zaradeniach; v Synonymickom slovníku slovenčiny (1995) sa lexéma *nevedno* vôbec samostatne nespracúva, je pri nej len odkaz na heslo *ktovie*. Význam formy *nevedno* v sebe nesie spojenie s významom pôvodnej konštrukcie *nie je vedno* („nie je známe“), čo spôsobuje nezaameniteľnosť tohto slova v niektorých kontextoch a umožňuje jeho použitie aj v predikatívnom postavení, v gramatickom jadre jednočlennej vety: (14) *Čo a kedy sa na prelúke na dolnom vyústení Kozej a Zochovej ulice vlastne vybuduje, v tejto chvíli nevedno...* (tlač) – *v tejto chvíli *ktovie*.

Z formálneho hľadiska môžeme uvedené doklady rozdeliť do štyroch skupín:

1. analyzovaný výraz stojí pred podradovacou spojkou: (1), (2), (3), (4), (14),
2. analyzovaný výraz stojí na konci výpovede: (5), (6),
3. analyzovaný výraz stojí samostatne: (7), (8), (9), (10),
4. analyzovaný výraz stojí pred priradovacou spojkou: (11), (12), (13).

Analyzované výrazy v druhej a tretej skupine predstavujú významy a konštrukcie, aké v slovenskej lingvistike bývajú zaraďované medzi častice. Vo štvrtej skupine slová *ktovie*, *ktožehovie* nemajú významovú spätosť s vetnou konštrukciou, s ktorou sú formálne spojené v jednom výpovednom celku, ale s predchádzajúcou výpoveďou alebo (11) so širším kontextom (mimojazykovou skutočnosťou) a mohli by stáť aj samostatne. V príkladoch (12), (13) zložka *ktovie/ktožehovie*, *ale* reprezentuje obsah „je jedno/nevieme, aká je príčina, ale vieme, že...“

Problematickou ostáva prvá skupina. Význam ten istý (pochybnosť, neistota, nevedomosť), možnosť nahradenia určitým slovesným tvarom (*neviem/-e*) rovnaká ako vo všetkých ostatných kontextoch, problémom je syntaktická spájanosť. Na výraz, ktorý sa zaraďuje medzi synsyntaktiká, nadväzuje vedľajšia veta. Podľa nášho riešenia dať takémuto výrazu inú slovnodruhovú príslušnosť je len jedným z možných riešení, ktoré však smeruje k systémovému prehodnoteniu slovného druhu častíc a vylúčeniu z neho všetkých parentetických a samostatne stojacich výrazov. Druhým možným riešením, ku ktorému nás vedie významové kritérium a existujúce zmienky o potencii niektorých častíc tvoriť samostatné výpovede, je podrobné teoretické rozpracovanie špecifických syntaktických vlastností častíc.

3.3. Osobitnú podskupinu predstavujú výrazy *bieda*, *hanba*, *hrôza*, *radosť*, *strach*, *žiaľ*, ktoré sú pôvodne a primárne podstatnými menami. V KSSJ sú spracované ako I. podstatné meno, II. vetná príslovka; lexéma *žiaľ* má uvedenú aj slovnodruhovú príslušnosť III. častica.

3.3.1. Podstatné meno *bieda* má v KSSJ doložené dva významy: 1. veľký nedostatok, núdza, psota, 2. ťažkosť, starosť, trápenie. Pri výraze *bieda* ako vetnej

príslovke sa v KSSJ nachádza výklad: (je) nedostatok, núdza: *je bieda o zrno*. Výklad vetnej príslovky a prvého významu podstatného mena sa líši len ne/prítomnosťou spony *je*. Pri synonymných podstatných menách *nedostatok*, *núdza* sa v KSSJ zaradenie medzi „vetné príslovky“ nevyskytuje, hoci exemplifikácia je štruktúrne i významovo rovnaká: *je núdza o byty, o vodu*.

Konštrukcia *je bieda, že...* reprezentuje aj obsah „je zle/nedobre/ťažko, že...“, kde na mieste slova *bieda* stoja jednoznačné príslovky. Jednoduchým doplnením adjektíva sa však ukazuje, že v obidvoch prípadoch uvedených v KSSJ pri slove *bieda* ide o podstatné meno: *je veľká/nesmierna bieda o zrno*. Rovnako môžeme zmeniť pádovú formu: *je bieda, že nemáme zrno – je biedou, že nemáme zrno*. Z hľadiska jazykovej kultúry a gramatickej korektnosti by sa na tomto mieste mal používať iba tvar nominatívu, ale napr. pri substantíve *pravda* je značne frekventovaná inštrumentálna podoba (v korpuse sme našli vyše 450 dokladov) zrejme práve na odlíšenie od zmeravenej časticovej formy *pravda*, ktorá sa používa v inej ako predikatívnej funkcii: *Opak je však pravdou.*; *Je smutnou pravdou, že...*; *Je plnou pravdou, že...*; *Pravdou je presný opak.*; *Ak by to bolo pravdou, znamenalo by to...* (uvedené doklady sú z tlače a prejavov prednesených v Národnej rade SR, podobné sa nachádzajú aj v Literárnom týždenníku); *...opak je pravda, ba dokonca pravdou*. (Karvaš).

Pri spätnom pohľade na pôvod určovania slov typu *bieda* ako vetných prísloviek sa dostávame k analýzám niektorých lingvistov v bývalom Sovietskom zväze (z nich najväčší vplyv u nás mali v oblasti lexikológie a morfológie, čiastočne i syntaxe práce V. V. Vinogradova). V rámci tendencií osamostatniť do osobitného slovného druhu tzv. kategóriu stavu – slová (najčastejšie príslovky) plniace predikatívnu funkciu, sa tie slová, ktoré sa považovali za kategóriu stavu, uvádzali v zúžených, na základný vetný vzorec skrátených príkladoch zvyčajne v zmeravených tvaroch. V našich podmienkach sa navyše nie vždy dostatočne preskúmali a uviedli odlišnosti konkrétnych prostriedkov slovenského a ruského jazyka, napr. odkazovacie a vytyčovacie *to* oproti ruskému *eto* s odlišným použitím (porov. kritické poznámky I. I. Revzina citované v štúdiu K. Buzássyovej, 1977, s. 64). Keď sa aspirácie kategórie stavu, teda predikatív, na samostatný slovný druh nepotvrdili ako opodstatnené, jednotlivé slová sa vzhľadom na bežne uvádzanú zmeravenú formu v tejto funkcii začali považovať za príslovky, v slovenskej lingvistike za vetné príslovky. Lexikálno-syntaktické analýzy, najmä zhody spony a menného prísudku, však neposkytujú také jednoznačné závery.

K. Buzássyová (c. d.) dokumentuje prechod mena do kategórie stavu na predikatívnom substantíve *pravda*, pri ktorom môže spona kolísat, čo je analogické s našimi predchádzajúcimi príkladmi použitia výrazu *bieda*. Na stavový význam (v neskoršom ponímaní príslovkové použitie) slova *pravda* uvádza autorka takéto doklady: *Prisvedčil som, lebo to **bolo pravda***. (Johanides), *Všetko to, čo páter hovo-*

ril, bolo pravda. (Zúbek); zdôraznila M. Š. Avšak K. Buzássyová vo svojich výkladoch nehovorí o príslovke *pravda*, ale vždy o substantíve, ktoré v uvedených príkladoch vystupuje ako nedeterminované (z hľadiska logickej kategórie určenosti) meno so stavovým významom a gramaticky sa správa ako nesklonné meno, neutrum. „Dvojaké chápanie slova *pravda* (stavové i substantívne) sa prenáša aj do konštrukcie *Opak bol/bola pravda*. Keď slovo *pravda* chápeme ako stavové slovo, je namieste zhoda so substantívom *opak*: *Opak bol pravda*.“ (tamže, s. 66).

Podľa nás práve posledný príklad ukazuje na syntaktický, resp. textový charakter uvedených použití. Centrom tvarotvorných, nie slovnodruhových zmien vo vete je spona, ktorá je v tomto prípade ambivalentnej povahy: raz sa zhoduje s menom v predikáte, lebo to zodpovedá logike reality aj jazykového systému, inokedy však s podmetom, pretože zhoda podmetu a prísudku je takisto jedným zo základných princípov výstavby slovenskej vety, a vtedy sa zdá, že predikátový výraz predstavuje zmeravený tvar, ba že stráca substantívnu povahu a stáva sa príslovkou. Nie je naším cieľom robiť syntaktickú typológiu týchto situácií, uvedieme len možné použitia, resp. transformácie citovaných dokladov, z ktorých podľa nás vyplýva, že zmena smerovania zhody sponového slovesa nemusí znamenať zmenu slovnodruhovej príslušnosti predikátového mena: *Prisvedčil som, lebo to (toto) bolo pravdou. Všetko to, čo páter hovoril, bolo úplnou pravdou. Opak bol celou pravdou*. Ani význam v týchto prípadoch nie je primárne stavový, ale ide stále o abstraktné podstatné meno *pravda* rovnako ako vo vyššie uvedených dokladoch zo súčasnej literatúry a publicistiky.

Preverili sme aj výskyt slova *bieda* v kartotéke a korpuse textov JÚLŠ SAV. Nenašli sme ani jeden doklad, ktorý by poukazoval na nesubstantívne slovnodruhovú zaradenie tohto slova. Použitia v predikáte vykazovali zhodu so sponou alebo podradeným prívlastkom: *To je naša bieda, že sa máloktorý spisovateľ slovenský uponíži k ľudu...* (Cambel), *Aj miesta ako metro, kde som vždy mal nejakú tú tržbu, boli zatvorené. Bola to bieda.* (tlač); *Počet našej inteligencie v Bratislave musí sa ešte zdvojnásobiť, aby bola konečne o miesta v divadle bieda.* (Hoza); *Aspoň hároček keby si mi daroval! Ja mám oň takú biedu.* (Gogol – Jesenská); *...ale s výkonom až na záverečné minúty to bola opäť bieda.* (tlač). Ak menná časť predikátu neobsahovala prívlastok, tak ho bolo možné doplniť: *... je to v Nórsku s alkoholom [veľká] bieda. Je to [strašná] bieda, zo satiry sa vyžiť nedá.* (Literárny týždenník). Aj istým spôsobom komentatívne použitie slova *bieda* v podobe samostatnej výpovede sa pomocou „prívlastkového testu“ potvrdilo ako substantívna jednočlenná veta: *Ostré streľby? Bieda. Chýbajú prostriedky.* (tlač) – *Úplná bieda.* Adjektívum sme v takomto použití našli aj v dokladoch: *Nové bývanie... Hotová bieda. Po vodu si museli chodiť až na námestie.* (Urban). Hoci majú tieto použitia podstatného mena *bieda* veľmi silný hodnotiaci príznač, nepovažujeme to za dostatočný dôvod

na jeho zaradenie do iného slovného druhu, naopak, jeho pôvodný substantívny charakter potvrdzujú prítomné alebo doplniteľné adjektívne prívlastky.

Príslovkou by slovo *bieda* mohlo byť v predikácii so sponou v minulom čase, ktorá by jednoznačne poukazovala na zmeravený tvar: *bolo bieda*. Takéto použitia nám z materiálu ani rečovej praxe nie sú známe. V SSJ sa ako 3. význam podstatného mena *bieda* uvádza konštatovanie, že v spojení s infinitívom má funkciu príslovky: *Bieda je pozerat' sa naňho, ako sa namáha*. (Lazarová). Dajú sa tu však odhaliť obidve možné slovnodruhovú príslušnosti: podstatné meno: *Úplná bieda bola pozerat' sa...*; potenciálna príslovka: *Bolo bieda pozerat' sa...* Potenciálna príslovka sa však po transformácii správa ako substantívum: *Bolo úplnou biedou pozerat' sa...*

3.3.2. S podstatným menom *bieda* etymologicky súvisí forma *beda*, ktorú v súčasnosti môžeme nájsť aj v substantívnom tvare, resp. v spojení s prívlastkom: *Preži tolko ako ja, pobojuj s búrkami a bedami – aj ty budeš taký ...* (Gladkov – Jesenská), *Nečudo, že táto „beda“ a „rata“ poznamenala celý náš etnický, hospodársky a kultúrny život*. (Čajak). Ide však o okrajové a špecifické použitia; výraz *beda* sa primárne ustálil v iných slovných druhoch, a to vo vlastných významoch, podľa KSSJ takto:

beda I. vetná prísl. zle, ťažko: *b. vám, ak...; b. opusteným; b. im bude* II. prísl. *až b.* expr. veľa, veľmi: *šedivý až b.* III. cit. vyj. bolesť, hrôzu, zúfalstvo, bedákanie *b., prebeda, čo nás čaká?*

Citoslovcem *beda* sa v tomto kontexte nezaobráme.

V prvom slovnodruhovom zaradení sa výraz *beda* ocitá v predikatívnej pozícii s významom „zle, ťažko“, ale aj ako expresívne vyjadrenie hrozby „zle-nedobre“:

Beda bolo koníkovi, na ktorého čakal tento smutný osud. (Horák)

Vraj bolo beda dedine, ktorej sa pomstil za to, že ho niekedy prijala nevlúdne. (tlač)

Bolo im beda, uvrhla ich do nešťastia. (Figuli)

... možno to bolo aj so mnou tak, ako s tým vtáčikom, ktorému v pasci len pazúrik uviazol, ale potom bolo beda celému vtáčikovi. (Bednár)

Prosím, stará pani učiteľka nám povedali, že nám bude beda, až vy prídete. (Horák)

Ale beda, ak sa dotyčný chcel presvedčiť o jestvovaní svojho majetku... (Tomaščík)

... oheň sa dostane dnu a potom je už ozaj beda... (Rázus)

Uvedené použitia majú ustálenú formu: *beda* + datív, *beda* + datív + príslovková vedľajšia veta, zriedkavejšie stojí predikatívum *beda* samostatne.

Na rozdiel od KSSJ považujeme slovo *beda* v tomto použití za príslovku (bez prívlastku vetná), ktorá sa môže rozvíjať inou príslovkou: *bude im veľmi beda*. Táto syntagma sa však nedá uplatniť v prípade označenom v KSSJ ako príslovka: *šedivý*

až beda – *šedivý až veľmi beda. Spojenie *až beda* má význam miery a je to podstatne iný význam oproti tomu, ktorý má príslovka *beda* v gramatickom jadre vety („zle, ťažko“), ale iný význam to je aj v porovnaní s významom syntagmy *veľmi šedivý*, kde sa nachádza príslovka miery *veľmi*. Význam miery, presnejšie konkrétnizácie stupňa, rozsahu platnosti významu predchádzajúceho alebo nasledujúceho výrazu, môžeme pozorovať i pri niektorých časticiach. Medzi ne patrí aj častica *až* (porov. Šimková, 2001). Na časticový charakter spojenia *až beda* poukazuje okrem významu (presiahnutie istej únosnej hranice) a typickej vlastnosti častíc (citového hodnotenia skutočnosti) aj pevné slovosledné postavenie za výrazom, ktorého rozsah platnosti hovoriaci pomocou častice hodnotí, a nemožnosť vytvorenia ďalšieho stupňa miery. Príslovky miery *veľa*, *veľmi*, ktoré uvádza KSSJ ako synonymá spojenia *až beda*, sa v bezpríznačkovom slovoslede nachádzajú pred nadradeným vetným členom: *veľmi šedivý*, a to aj v spojení s časticou *až*: *je až veľmi šedivý*. Na rozdiel od časticového výrazu *až beda* sa príslovka miery *veľmi* môže stupňovať pomocou predpony: *je veľmi*, *preveľmi šedivý*.

3.3.3. Ďalšie dve primárne podstatné mená majú v KSSJ ako vetné príslovky veľmi podobný výklad:

hanba II. vetná prísl.: *h. pomyslieť, spomínať*; *je h., že...* je zahanbujúce;

hrôza II. vetná prísl.: *h. pomyslieť, spomínať* je hrozná (konštrukcia *je hrôza, že...* sa javí ako málo pravdepodobná; v prípade tohto významu sa používa adjektívna forma: *je hrozná, že...*).

Významovo i použitím sú im (ale aj substantívu *bieda*) blízke výrazy *strach* a *žiaľ*:

strach II. vetná prísl. expr. (je) strašné, hrozná *s. pozrieť na neho; bolo s. pomyslieť na to*;

žiaľ II. vetná prísl. vyj. postoj ľútosti k obsahu vety: (*bolo*) *ž. na neho pozrieť*.

Významovo opozitné a konštrukčne rovnako uplatňované je slovo *radosť*:

radosť II. vetná prísl. (je) potešujúce, príjemné: *r. pozrieť na ňu; bolo r. žiť tam*.

Na pohľad podobné lexémy sa v niektorých vlastnostiach odlišujú – porov. výklad pri hesle *žiaľ*, kde sa uvádza význam častice, oproti výkladom ostatných lexém pomocou adjektívnych a prídavných synonym.

Spojenia so sponou v tvare minulého času 3. os. neutra by poukazovali na príslovkový charakter analyzovaných výrazov, ktoré môžeme nahradiť synonymnými príslovkami *zle*, *ťažko*, resp. *dobre*: ***bolo strach*** *pomyšlieť na to*, ***bolo žiaľ*** *na neho pozrieť* (doklady KSSJ), ***bolo (by) hanba neprísť***, ***Bolo radosť*** *sledovať elegantné akcie Jašina...* (tlač); výraz *hrôza* sme so sponou v minulom čase v dokladoch nenašli a taký príklad nám nie je známy ani z úzu. Niektoré ustálené spojenia s danými výrazmi sa zvyčajne používajú bez spony, teda len v prítomnom čase, a pred-

stavujú istým spôsobom uzavreté lexikálno-syntaktické štruktúry, napr. *hrôza čo len vyrieť*, *strach čo len pomyslieť* (Literárny týždenník). Jednotlivé slová si aj tu uchovávajú v istom rozsahu pôvodný substantívny význam a nedajú sa rozvinúť ďalšou príslovkou: *bolo veľmi strach pomyslieť na to, *bolo veľmi hrôza čo len vyrieť. Niektoré z nich môžeme nájsť v týchto konštrukciách aj v páde: *bolo hanbou*, *bolo radosťou*.

Spojenia so sponou, ktorá vykazuje s danými výrazmi zhodu, prípadne syntagmy týchto výrazov s prívlastkami aj tu poukazujú skôr na ich substantívny charakter: *Pracovať s ňou bola radosť.*, *Bola radosť ich poraziť* ... (tlač), *Bolí to roky, keď bola hanba byť holičom, predavačom, úradníkom.* (Literárny týždenník), ... *nie je nijaká hanba cítiť ľútosť a chváliť muža* ... (Platón). Pravda, slovo *radosť* sme našli v reálnych kontextoch aj so sponou v tvare *bolo*, čo sú analogické prípady ambivalentného správania sa spony, ako sme to analyzovali pri substantíve *bieda* v časti 3.3.1: *bolo radosť žiť*, *radosť bolo hľadiť*, *radosť bolo sledovať* (tlač). Za substantíva považujeme tieto slová nielen v syntagmách so subjektovým infinitívom, ale aj v jednočlenných menných vetách hodnotiaceho-komentatívneho charakteru, napr.: ...*a vyzerali skutočne smiešne až odstrašujúco: strnulo, útrpne – no hrôza.* (Literárny týždenník) – *no úplná hrôza*. Podobne v prípadoch, keď niektorý z týchto výrazov uvádza vedľajšiu vetu: *To je dosť veľká hanba, že ho ešte nemáme.* (Literárny týždenník). Výpoveď by mohla mať podobu: *Hanba, že ho ešte nemáme*. Formálne zúženie konštrukcie vety a posilnenie hodnotiaceho aspektu by však nemalo mať vplyv na slovnodruhovú charakteristiku daného substantíva.

Inak je to s lexémou *žiaľ*, ktorú síce v ustálených štruktúrach typu *bolo žiaľ na neho pozrieť* považujeme takisto za substantívum, ale v spojení s vedľajšou vetou má oproti ostatným analyzovaným výrazom odlišný charakter. Už vo výklade hesla *žiaľ* v KSSJ sa v rámci zaradenia II. vetná príslovka nachádza časticový význam; slovnodruhovú zaradenie slova *žiaľ* ako III. častica má v KSSJ výklad: vyjadruje poľutovanie, ľútosť: *žiaľ, dnes nemôžem prísť*. Ako potvrdzuje rečová prax a doklady z textového korpusu, je to veľmi časté použitie slova *žiaľ*, a to aj vo forme spojenia s vedľajšou vetou: *Žiaľ, že aj vlastnosť vetra máš.* (Literárny týždenník), *Žiaľ, že mnohé objavy vyústili z krvi vojen* ... (Žáry). V porovnaní s pevným zapojením substantív *hanba*, *hrôza*, *radosť* v predchádzajúcich štruktúrach výraz *žiaľ* vykazuje štyri odlišnosti: 1. nemôžeme ho doplniť prívlastkom, 2. nemôžeme mu zmeniť tvar (*žiaľom je, že...), 3. nemôžeme ho nahradiť príslovkou, ale iba časticou (*bohužiaľ*), 4. z konštrukcie môžeme vynechať podrad'ovaciú spojku *že*: *Žiaľ, aj vlastnosť vetra máš.*, *Žiaľ, mnohé objavy vyústili z krvi vojen.* – pri ostatných výrazoch to nie je možné: *hanba, ho ešte nemáme. Lexému *žiaľ* považujeme vo všetkých týchto prípadoch za časticu.

Platnosť častice môžu mať aj výrazy *hanba*, *hrôza*, *strach*, a to v spojení s časticou *až* a vo význame prekročenia istej miery podobne, ako sme to analyzovali pri

častici *beda*: *Je vraj pekná až hanba...*, *V tomto malom meste sú muži namyslení až hrôza*. (korpus-O), *bol upätý až strach* (úzus); slová *radosť* ani *žiaľ* sa takto nepoužívajú. V uvedených kontextoch už dané výrazy nemajú pôvodný substantívny význam, resémantizovali sa na význam presiahnutia istej miery, ktorý komunikujú spolu s časticou *až*. Neplatí to však pre všetky situácie, keď sa niektorý výraz vyskytne s touto časticou. Napr. *A takých sme už zažili, až hanba povedať...* (tlač), *Zlorečí, že je to až hanba slúchať*. (Hečko) – *Zlorečila, že to bola až hanba slúchať*. Častica *až* tu vystupuje samostatne – na rozdiel od predchádzajúcich príkladov tu ju môžeme z vety vynechať bez straty zmyslu.

4. Záver. Výrazy označované v slovenských gramatikách zväčša ako obsahové príslovky a v lexikografických dielach ako vetné príslovky sa nám po podrobnej analýze ukazujú v prevažnej väčšine ako spôsobové a modálne príslovky, ktoré majú primárnu alebo sekundárnu syntaktickú funkciu predikatíva. Niekoľko výrazov (*bieda*, *hanba*, *hrôza* a pod.) plní túto funkciu ako podstatné mená. Iné (*môžbyť*, *ktovie*, *nevedno*) nedisponujú typickou vlastnosťou predikatíva – spájateľnosťou so sponou, ale sa do viet/výpovedí zapájajú s významom a spájateľnosťami schopnosťami častíc, čo si ešte bude vyžadovať rozpracovanie v syntaktických teóriách. Výrazy *beda*, *hanba*, *hrôza*, *strach* považujeme za častice v spojení s časticou *až* a s významom presiahnutia istej miery. Podrobným rozborom konkrétneho materiálu by sme mohli doložiť podobnú slovnodruhovú distribúciu aj pri ostatných výrazoch podľa nás sporne označovaných ako vetné príslovky: *čudo*, *div*, *škoda*, *šťastie*; *hlavne*, *načase*; *najtiahž*, *nedajbože*; *príma*; *slobodno*.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Kategória určenosti a zhoda spony vo vetách s menným prísudkom. In: *Jazykovedné štúdie. XIII*. Bratislava, Veda 1977, s. 61 – 72.

ĎUROVIČ, Ľ.: Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 219 s.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík a kol. Bratislava, Obzor 1993. 513 s.

HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 6. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1988. 592 s.

ISAČENKO, A. V.: O vzniku i razvitii „kategoriji sostojanija“ v slavjanskich jazykach. In: *Voprosy jazykoznanija*, 1955, č. 6, s. 48 – 65.

ISAČENKO, A. V.: Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfoložija. I. 2. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 304 s.

KAČALA, J.: Syntakticko-sémantický výklad viet typu *Je hmla*. *Jazykovedný časopis*, 41, 1990, s. 3 – 14.

Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1997. 943 s. [KSSJ]

- Mluvnice češtiny. 2. Tvarosloví. Praha, Academia 1986. 536 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s. [MSJ]
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 232 s. [SSSJ-S]
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 272 s. [SSSJ-M]
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- PAULINY, E.: Krátka gramatika slovenská. 5. vyd. Bratislava, Národné literárne centrum 1997. 215 s.
- Příruční mluvnice češtiny. Ed. P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusinová. Brno, Nakladatelství Lidové noviny 1995. 800 s.
- RUŽIČKA, J.: Sporné otázky slovenskej morfológie. Slovenská reč, 21, 1956, s. 3 – 19.
- SKOUMALOVÁ, Z.: Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia 1. (Na okraj mluvnického a slovnědruhového zařazení.) In: Studie ze slovanské jazykovědy. II. Praha, Kabinet cizích jazyků Československé akademie věd 1979, s. 113 – 181.
- SKOUMALOVÁ, Z.: Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia 2: Predikativa (historie a teorie otázky). In: Studie ze slovanské jazykovědy. IV. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1984, s. 67 – 215.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. 6 zv. [SSJ]
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1995. 998 s.
- ŠIMKOVÁ, M.: O lexikálnom význame častíc. Slovenská reč, 66, 2001, s. 37 – 51.
- ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. Praha, Kruh přátel českého jazyka 1947. 473 s.
- UHLÍŘOVÁ, L.: K postavení tzv. větných příslovcí v aktuálním členění. Slovo a slovesnost, XL, 1979, s. 143 – 148.
- VINOGRADOV, V. V.: O kategoriji modálnosti i modal'nych sloвах v ruskom jazyke. 1950. In: Issledovanija po ruskoj grammatike. Izbrannyje trudy. Moskva, Nauka 1975, s. 53 – 87.
- VONDRÁČEK, M.: Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. Naše řeč, 81, 1998, s. 29 – 37.

Materiálové zdroje

- Kartotéka Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV Bratislava.
- Korpus textov slovenského jazyka. Jazykovedný ústav L. Štúra SAV Bratislava.
- Krátký slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Počítačová verzia V. Benko. Bratislava, JÚLŠ SAV 2000.